

BRONISŁAW TUROŃ

Z DZIEJÓW KANCELARII BISKUPÓW WROCŁAWSKICH W NYSIE W LATACH 1601—1700

Wśród wielu zagadnień, których opracowanie staje się pierwszoplanowym problemem dla nauk pomocniczych historii nowożytnej, a zwłaszcza dla archiwistyki, znajdują się dzieje kancelarii różnych instytucji. Badanie dziejów kancelarii ma duże znaczenie dla poszerzania problematyki ustrojowej, gdyż prześledzenie form organizacyjnych poszczególnych kancelarii, ustalenie zakresu ich kompetencji może ułatwić poznanie i wyjaśnienie wielu dotychczas nie znanych szczegółów. Nic więc dziwnego, że wśród postulatów, jakie wysuwane były na III Archiwalnej Konferencji Naukowej w Warszawie w styczniu 1955 r., często wymieniano problematykę kancelaryjną jako przedmiot szczególnie pilnych badań¹. Podobnie stawiano sprawę w czasie VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w 1958 r.²

Jest rzeczą zupełnie zrozumiałą, że dokładne poznanie organizacji i dziejów kancelarii, zwłaszcza takich instytucji, których zespoły przechowujemy w archiwach, stanowi ogromną praktyczną pomoc w pracy nad porządkowaniem zespołów i rozwiązywaniem trudności, jakie w związku z tym wynikają. Mimo dużego znaczenia problematyki kancelaryjnej dla nauk pomocniczych historii i dla archiwistyki, tematyka ta nie cieszy się specjalną popularnością wśród badaczy. Zasadniczą trudność sprawia tu konieczność przejrzenia ogromnej ilości akt i innych materiałów przy braku pewności, czy w wyniku żmudnej nieraz kwerendy uzyska się zadowalające wyniki, wystarczające do opracowania zagadnienia.

¹ S. Pańkó w, *Trzecia Archiwalna Konferencja Metodyczna* (Archeion, t. XXV, 1956, s. 8).

² I. Ichnatowicz, *Zakres i zadania nauk pomocniczych historii nowożytnej i najnowszej* (VIII Powszechny Zjazd Historyków w Polsce, z. IX: Nauki Pomocnicze Historii, Warszawa 1960, s. 99—117).

Z pobieżnego choćby przeglądu niektórych z bibliografii historycznych wynika, że prace dotyczące poszczególnych kancelarii można podzielić w zasadzie na dwie grupy. Jedna grupa prac zajmuje się dziejami kancelarii średniowiecznych, nie wychodząc w zasadzie poza XV w.³ W pracach tych głównym problemem badawczym jest nie tyle ustrój kancelarii, ile szereg zagadnień z zakresu nauk pomocniczych, a zwłaszcza dyplomatyki średniowiecznej, przeważnie w celu zdobycia ważnego kryterium autentyczności dokumentów. Druga grupa prac dotyczy dziejów kancelarii XIX i XX w., zrekonstruowanych w oparciu o zawartość aktową zespołów archiwalnych będących wytworem tych kancelarii⁴. Problematyka tej grupy prac jest zasadniczo odmienna. Kancelaria jest już tematem samym dla siebie, ma swoją problematykę i coraz bardziej staje się dyscypliną pomocniczą dla archiwistyki. Jak z powyższego wynika, istnieje w dziejach kancelarii okres szczególnie słabo opracowany, mianowicie od połowy XVI do połowy XVIII w., kiedy to problematyka dyplomatyczna jest już nieaktualna, a problematyka współczesna nie jest jeszcze do uchwycenia ze względu na wielką szcążkowość materiałów archiwalnych tego okresu.

Tematem niniejszego szkicu jest przedstawienie kilku szczegółów dotyczących organizacji kancelarii biskupstwa wrocławskiego w latach 1601—1700. Kancelaria znajdowała się w Nysie. Materiał, na którym oparliśmy się, jest bardzo jednostronny; są to księgi rachunkowe kancelarii biskupiej⁵ oraz taksy kancelaryjne z 1680 r.⁶ Na podstawie takiego materiału nie można zrekonstruować całokształtu zagadnień dotyczących kancelarii biskupiej. Szczególnie dotkliwym mankamentem jest tu brak wiadomości o personelu kancelaryjnym. Można natomiast na podstawie wymienionych źródeł poznać szereg zagadnień, które uchodzą zazwyczaj uwagi badających dzieje kancelarii, jak np. tematyka wystawianych akt i dokumentów, ilość i jakość używanego w kancelarii papieru, wosku, zagadnienie rodzajów i wysokości opłat kancelaryjnych, znaczenie kancelarii w aspekcie administracji biskupiej oraz organizacja służby łączności. Ponadto ważną rzeczą jest wykorzystanie tego typu materiałów, które mają raczej charakter materiałów zastępczych do badania dziejów kancelarii.

³ K. Małeczynski, *Zarys dyplomatyki polskiej wieków średnich*, rozdz. III, IV, V, VI, oraz literatura cytowana w przypisach.

⁴ Przykładem tego typu pracy może być artykuł W. Pyrk a, *Kancelaria miasta Dzierżonowa w drugiej połowie XVIII wieku* (Sobótka, 1960, z. 2, s. 193—204).

⁵ Archiwum Archidiecezjalne (cyt. w dalszym ciągu: AA Wrocław, sygn. IIe, nr 104—123).

⁶ AA Wrocław, sygn. IIb, nr 6.

Biskupstwo wrocławskie odgrywało w dziejach Śląska pierwszorzędną rolę polityczną i gospodarczą, a tutejsi biskupi należeli do rzędu największych feudałów śląskich. Z powodu ogromnych posiadłości biskupstwo to nazywano złotym biskupstwem⁷. Doskonale zorganizowana administracja gospodarcza dóbr biskupich zapewniała maksimum dochodów w postaci renty pieniężnej i naturalnej. Cały ten ogromnie rozbudowany aparat administracyjny wymagał jednego ośrodka dyspozycyjnego. Ośrodkiem takim był Urząd Głównego Administratora Biskupiego w Nysie przy pałacu biskupim (Hochfürstl. Bischöfl. Ober-Kammeral-Administration).

W Kancelarii Głównej Administracji Biskupiej w Nysie schodziły się nici wszelkich poczynań o charakterze gospodarczym lub politycznym, stąd wychodziły dyspozycje do poszczególnych ogniw administracji biskupiej, stąd nawiązywano kontakty z władzami politycznymi na Śląsku i za granicą, tutaj załatwiano wiele czynności o charakterze publiczno-prawnym, jak udzielanie zezwoleń na różnego rodzaju manipulacje ziemią, obsadzanie prebend kościelnych i inne. O różnorodności zakresu czynności kancelarii biskupiej w Nysie informuje nas częściowo tylko tabela opłat kancelaryjnych z 1680 r.⁸ (por. tab. 1).

Z tabeli tej wynika, że działalność kancelarii podzielić można na dwa główne zakresy: 1. spraw kościelnych i kultowych: 2. spraw gospodarczych. Działalność w zakresie spraw kościelnych polegała m. in. na gospodarowaniu beneficjami kościelnymi. Każdy duchowny obejmujący jakieś stanowisko kościelne zobowiązany był uzyskać na nie inwestyturę i posiadać dokument potwierdzający ten fakt. Uzyskanie takiego dokumentu związane było z koniecznością uiszczenia wysokiej opłaty kancelaryjnej. Wysokość tej opłaty uzależniona była od stanowiska i miejscowości, do której kandydat uzyskiwał inwestyturę. Dla przykładu podajemy kilka cytatów ze wspomnianej wyżej tabeli opłat kancelaryjnych. Najwyższą opłatę za dokument inwestytury zobowiązany był zapłacić kandydat na stanowisko opata klasztoru kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu. Opłata wynosiła aż 25 flor. Kandydaci na stanowiska opatów i opatek innych klasztorów płacili za dokument potwierdzający inwestyturę po 10 flor. Duchowni ubiegający się o godność prałata we Wrocławiu płacili za odpowiedni dokument 20 flor. lub 5 flor., gdy chodziło o prałaturę poza Wrocławiem. Za dokument potwierdzający inwestyturę na kanonię we Wrocławiu płacił

⁷ W. Schulte, *Quellen zur Geschichte der Besitzverhältnisse des Bistums Breslau* (Darstellungen und Quellen zur Schlesischen Geschichte, t. III, Wrocław 1907, s. 171).

⁸ Patrz przyp. 6.

kandydat 10 flor., a poza Wrocławiem 5 flor. Kandydaci na stanowiska proboszczów lub wikariuszy płacili za potrzebny im dokument 2 lub 3 flor. w zależności od wielkości parafii, którą mieli objąć⁹. Źródłem poważnych dochodów kancelarii biskupiej w Nysie były również opłaty pobierane za wystawienie dokumentu poświadczającego powrót na łono kościoła katolickiego. Za dokument taki pobierała kancelaria opłatę w wysokości 2¹/₂ tal. Od opłaty tej zwolnieni byli ubodzy konwertyci¹⁰.

Jeśli chodzi o działalność o charakterze gospodarczym, do obowiązków kancelarii należało regulowanie stosunków publiczno-prawnych w zakresie spraw własności i użytkowania ziemi. W drugiej swej części wspomniana już tabela opłat wylicza, jakie to były sprawy. Kancelaria udzielała zezwoleń na sprzedaż części lub całości dóbr rycerskich i wolnych. Opłata za takie zezwolenie uzależniona była od wartości majątku, który był przedmiotem transakcji, i wynosiła 10% wartości sprzedawanego obiektu. Kontrakty i umowy majątkowe między członkami rodziny musiały być opodatkowane w wysokości 10% wartości obiektu będącego przedmiotem kontraktu. Zezwolenie na zastawienie lub oddanie w dzierżawę dóbr wolnych można było uzyskać po opłaceniu za odpowiedni dokument sumy równej 10% wartości obiektu będącego przedmiotem zastawu lub dzierżawy albo 1/2% wartości od takiej samej transakcji dotyczącej majątności poddanych. Uzyskanie zezwolenia na wybudowanie domu kosztowało 12 gr, opłata za sporządzenie odpisu dokumentu lub wypisu z ksiąg wynosiła od 1 do 3 tal. w zależności od ważności sprawy, której odpis dotyczył. Za wystawienie dokumentu urodzenia i prawego pochodzenia płacono się 1 lub 2 tal., za wpisanie do ksiąg testamentu 1 tal., za zezwolenie opuszczenia przez poddanego miejsca pracy 1 tal., za wystawienie dokumentu poświadczającego zwolnienie od poddaństwa 2/3 tal.¹¹

Przytoczone przykłady opłat i rodzajów spraw, jakie załatwiane były w kancelarii, wystarczająco jasno określają charakter i zakres działalności kancelarii biskupiej w Nysie. Tab. 1 ilustruje, jak poszczególne sprawy, którymi zajmowała się kancelaria biskupia w Nysie, występowały ilościowo. Z analizy tej tabeli wynika, że liczba dokumentów omawianej kancelarii stale rośnie. Świadczy o tym podana w księgach rachunkowych, na jakich oparto niniejsze zestawienie, liczba wystawionych dokumentów, za które kancelaria pobrała zgodne z taksą opłaty kancelaryjne. I tak w 1601 r. zapisano w księgach przyjęcie opłat za wystawienie 38 różnych dokumentów, natomiast w 1700 r. kancelaria

⁹ AA Wrocław, sygn. IIb, nr 6, f. 1 i 2.

¹⁰ Tamże, f. 3v.

¹¹ Tamże, f. 5 i 6.

pobrała opłaty aż w 122 wypadkach. Najniższa wydajność kancelarii zanotowana została w księgach rachunkowych dla 1626 r. (pobranie opłat w 26 wypadkach). Wywołały ją zapewne wzmożone w tym roku działania wojenne na Śląsku związane z wojną trzydziestoletnią. Z ta-

Tab. 1. Zestawienie ilości i rodzaju dokumentów poświadczeniowych, za które w latach 1600—1700 kancelaria biskupia w Nysie pobrała opłaty kancelaryjne

Rodzaje dokumentów	Lata				
	1601 ¹²	1626 ¹³	1651 ¹⁴	1670 ¹⁵	1700 ¹⁶
Potwierdzające inwestyturę na probostwo	8		8		
Potwierdzające inwestyturę dla altarystów	3		3		
Potwierdzające inwestyturę dla kanoników	1		6	1	
Potwierdzające inwestyturę dla scholastyków	2		3		
Inne dokumenty dla duchownych	5	3	1		
Potwierdzające sprzedaż sołectw					
Potwierdzające sprzedaż gospodarstw chłopskich	13	9	23	30	17
Dotyczące spraw testamentowych	4	5	2		
Dotyczące sprzedaży majątku w mieście	1	3	2		2
Zezwolenie na przyjmowanie pożyczek pod zastaw	1	4		20	32
Potwierdzające zwolnienie od poddaństwa					71
Dotyczące sprzedaży czynszów		2	5		
Inne			1		
Razem	38	26	54	51	122

beli wynika dalej, że działalność na odcinku gospodarczym była działalnością podstawową, przy czym najczęściej kancelaria biskupia zajmowała się wystawianiem dokumentów dotyczących sprzedaży gospodarstw kmiących i poświadczaniem zwolnienia od poddaństwa. To ostatnie charakterystyczne jest dla 1700 r. Dokumenty tego rodzaju stanowią ogółem 54% wszystkich dokumentów, za które kancelaria biskupia pobrała w omawianym okresie przepisane opłaty.

¹² Tamże, sygn. IIe—104.

¹³ Tamże, sygn. IIe—106.

¹⁴ Tamże, sygn. IIe—112.

¹⁵ Tamże, sygn. IIe—116.

¹⁶ Tamże, sygn. IIe—123. Księgi rachunkowe przytoczone w przyp. 12 do 16 nie są foliowane.

Działalność kancelarii biskupiej nie ograniczała się jednak tylko do prac wyliczonych w tabeli opłat kancelaryjnych. Księgi rachunkowe tej kancelarii pozwalają bowiem uchwycić jeszcze szereg innych czynności, jakimi się ona zajmowała. Do jej obowiązków należało m. in. publikowanie i kolportowanie zarządzeń i dekretów biskupich dla mieszkańców posiadłości biskupich. Teksty tych zarządzeń kancelaria przekazywała specjalnemu drukarzowi, który drukował je w kilkuset egzemplarzach, a następnie kurierzy kancelarii rozwozili je do poszczególnych kluczy, wsi i miast biskupich. Kancelaria załatwiała także różne zlecenia finansowe biskupów lub wyższych urzędników administracji biskupiej. W księgach rachunkowych kancelarii biskupiej w Nysie można znaleźć dość często zapisy o dokonaniu wypłat na zlecenie wymienionych osób. Do obowiązków kancelarii należało wreszcie utrzymywanie łączności z różnymi instytucjami i osobami oraz przyjmowanie i ekspediowanie wszelkiego rodzaju korespondencji. Ta dziedzina działalności zajmowała na pewno przeważającą ilość czasu personelowi kancelaryjnemu. O rozmiarach tej korespondencyjnej pracy kancelarii świadczą liczby. W 1626 r. zużyła ona 68 ryz papieru. Jeżeli przeliczymy tę ilość na arkusze (1 ówczesna ryza = 480 arkuszy¹⁷), otrzymamy ponad 30 000 arkuszy papieru, to jest tyle, ile wystarczy obecnie przeciętnie dużemu urzędowi na okres około 3 lat¹⁸. Świadczy to dobitnie o rozmiarach pisaniny w kancelarii nyskiej. W tym samym roku kancelaria zużyła 6 garncy atramentu, 16 funtów wosku i 28 wiązek piór¹⁹.

Kontakt ze światem zewnętrznym kancelaria biskupia w Nysie utrzymywała przy pomocy kurierów. Księgi rachunkowe notują m. in. długą kolumnę wydatków dla kurierów kancelaryjnych. Dzięki tym zapisom można stwierdzić, że np. w 1601 r. kancelaria 80 razy wysyłała kurierów do różnych miejscowości²⁰, w tym 5 razy do Pragi, 8 do Wrocławia, 12 do Cukmantla i 6 do Frywaldowa. Kurierzy otrzymywali z kancelarii specjalne wynagrodzenie, którego wysokość uzależniona była od długości trasy i od tego, czy kurier musiał iść również nocą, gdyż za to otrzymywał dodatkowe wynagrodzenie. I tak kurier wysłany do Pragi dostawał 2 tal., do Wrocławia 22 gr, do Opola 14 gr itd. W spisie z 1626 r. podano nazwiska kurierów kancelaryjnych²¹. Wynika z niego, że w tym roku w kancelarii biskupiej było co najmniej 4 stałych kurierów, po-

¹⁷ *Der grosse Brockhaus*, t. XV, Leipzig 1933, s. 732.

¹⁸ Wg prowizorycznych obliczeń, w Archiwum Państwowym we Wrocławiu zakupiono w r. 1955 dla potrzeb bieżących ok. 10 000 ark. papieru.

¹⁹ Patrz przyp. 13

²⁰ Patrz przyp. 12.

²¹ Patrz przyp. 13.

nieważ ich nazwiska występują w księgach bardzo często, a ponadto kilka osób pełniło te funkcje dorywczo, zapewne wówczas, kiedy wszyscy stali kurierzy byli gdzieś w drodze. Czy łączność ta była szybka, trudno jest na to pytanie odpowiedzieć. Z niektórych zapisek wynika, że jak na owe czasy była to łączność sprawna i szybka, np. kurier Merten Klaten został wysłany 26 X 1626 r. do Wrocławia, a już 31 tego miesiąca otrzymał następne zadanie. Kurier ten musiał więc w ciągu 5 dni odbyć drogę z Nysy do Wrocławia i z powrotem oraz wypocząć po przebytych trudach. Odległość z Nysy do Wrocławia wynosi ponad 100 km. Jeżeli przyjmujemy, że kurier po odbyciu podróży cały dzień odpoczywał, to wypadnie, że posuwał on się z szybkością ponad 50 km dziennie.

Zwiększała się też bardzo szybko ilość kontaktów kancelarii biskupiej w Nysie z ośrodkami zewnętrznymi. Jeżeli np. w 1601 r. wysłano jedynie 80 kurierów, to w 1626 r. ilość podróży kurierskich wzrosła do 605, czyli prawie codziennie wychodziło z kancelarii 2 kurierów. Świadczy to również dobitnie o wielkiej żywotności i ruchliwości nyskiej kancelarii.

Całą tą gromadą kurierów dysponował tzw. registrator, który był prawdopodobnie faktycznym szefem kancelarii. Jak wynika z zapisków w księgach rachunkowych, do jego obowiązków należało ogólne kierownictwo kancelarią, prowadzenie ksiąg kancelaryjnych i rachunkowych oraz realizowanie zleceń finansowych. Źródła wykorzystane do niniejszego opracowania nie wspominają o pozostałym personelu kancelarii nyskiej.

Zobaczymy wreszcie, jak przedstawiało się w kancelarii biskupiej w Nysie zużycie materiałów pisarskich i kancelaryjnych. Na podstawie rachunków udało się ustalić roczne zużycie materiałów pisarskich dla lat 1601 i 1626²². Ilustruje je tab. 2.

Tab. 2. Zużycie materiałów pisarskich w kancelarii biskupiej w Nysie w latach 1601 i 1626

Rodzaj materiału	Jednostka miary	1601	1626
Papier zwykły	ryzy	23	31
Papier dobry	„	21	35
Papier specjalny	„	3	
Atrament	garniec	1	6
Wosk	funty	16	31
Pióra	wiązki		2

²² Patrz przyp. 12 i 13.

Jak kancelaria była urządzona? Na to pytanie źródła nie dają odpowiedzi. Wiemy jedynie, że kancelaria bardzo dbała o swoje księgi. W księgach rachunkowych znajdujemy bowiem zapisy o wydatkach na oprawę ksiąg kancelaryjnych. Z rachunków dowiadujemy się również, że kancelaria przechowywała swoje księgi w specjalnych skrzyniach, gdyż administracja biskupia płaciła często rachunki za wykonanie takich skrzyń.

Wreszcie jeszcze jedno zagadnienie, na które zwraca się na ogół mało uwagi. Jak wynika z ksiąg rachunkowych, kancelaria stanowiła dla biskupstwa wrocławskiego źródło poważnych dochodów. Oto jak przedstawia się zestawienie dochodów z kancelarii na przestrzeni XVII w. Dochody te porównujemy z wpływami, jakie przynosiło biskupowi jego miasto Kąty Wrocławskie (por. tab. 3). Z zestawienia tego widać, że były to dochody duże, w pewnych okresach równały się one dochodom z trzech takich miast biskupich, jak Kąty Wrocławskie.

Tab. 3. Zestawienie dochodów z kancelarii biskupiej w Nysie w XVII wieku²³

Rok	D o c h o d y	
	z kancelarii	z miasta Kąty Wrocławskie
1601	1702 tal.	795 tal.
1626	936 „	586 „
1651	780 „	525 „
1676	1885 „	482 „
1700	1840 „	630 „

Tak wyglądała kancelaria biskupia w Nysie w świetle ksiąg rachunkowych tejże kancelarii, a więc typu źródeł, którego na ogół nie wykorzystuje się do badań tego rodzaju. Księgi rachunkowe pozwalają poznać kancelarię w wielu przejawach jej życia codziennego. Z tego, co wyżej powiedziano, wynika, że kancelaria biskupia w Nysie była dużym i ruchliwym ośrodkiem administracyjnym, spełniającym rozległe i ważne zadania zarówno własne, jak i zlecone przez inne komórki administracji biskupiej na Śląsku.

²³ Zestawienie dochodów z kancelarii oparto na danych z ksiąg rachunkowych cytowanych w przyp. 12—16, zestawienie dochodów miasta biskupiego Kąty Wrocławskie — na podstawie ksiąg rachunkowych klucza Kąty Wrocławskie z działu II.

**AUS DER KANZLEI DER WROCLAWER BISCHÖFE IN NYSA
IN DEN JAHREN 1601—1700**

Die vorliegende Skizze befasst sich mit einigen Erscheinungen der Tätigkeit der Kanzlei des bischöflichen Hauptverwaltungszentrums in Nysa. Die Nachrichten über diese Kanzlei entstammen den Rechnungsbüchern dieses Amtes aus den Jahren 1601 bis 1700, d. h. einer Quelle, die bisher für diese Art von Untersuchungen nicht benutzt wurde. Dieser Typ von Quellen erlaubt es, die Kanzlei in vielen Erscheinungen ihrer täglichen Tätigkeit kennenzulernen. Die bischöfliche Kanzlei in Nysa übte weitreichende und wichtige Verwaltungsarbeit aus, sowohl auf dem Gebiet des wirtschaftlichen als auch des kultischen Lebens. Zu den Aufgaben der Kanzlei gehörte u. a. die Verwaltung der kirchlichen Benefizien und die Regulierung der öffentlich-rechtlichen Verhältnisse im Bereich der Nutzung und Besitz von Land. Die Rechnungsbücher erlauben auch, in die ausgezeichnete Organisation des Botenwesens, die der Kanzlei Kontakte mit vielen Zentren des politischen Lebens ermöglichte, Einblick zu erhalten. Die bischöfliche Kanzlei in Nysa war auch die Quelle grosser Einnahmen, die in manchen Zeitabschnitten mit den Einnahmen von drei mittleren bischöflichen Städten auf gleicher Höhe waren.